MARIÀ VILLANGÓMEZ: EL FABRISME A LES PITIÜSES

Enric Ribes i Marí

Universitat de les Illes Balears, IEC

Marià Villangómez Llobet va néixer a Dalt Vila (Eivissa) el 10 de gener de 1913, en el si d'una família benestant. Va morir el 2002, després d'una vida en què excel·lí com a poeta i literat. Òmnium Cultural li concedí el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes el 1989 pel conjunt de la seua trajectòria. La Medalla d'Or de les Illes Balears (1983), la Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya (1984), la Medalla d'Or del Consell Insular d'Eivissa i Formentera (1987), la declaració de Fill Il·lustre de la Ciutat d'Eivissa (1988), la Medalla d'Argent de la Universitat de les Illes Balears (1989) i el Doctorat Honoris Causa per la Universitat de les Illes Balears (1995), són les distincions més importants que avalen la seua llarga trajectòria literària i cívica. Tanmateix, considerat un gran escriptor de les lletres catalanes, és ben poc conegut en la seua faceta de gramàtic, que també conreà, fins al punt que pot ser considerat l'artífex de l'adaptació i acceptació de les normes de Fabra a Eivissa i a Formentera.

1. GRAMÀTICA I POESIA: L'EINA PER A DESENVOLUPAR L'ART

En l'octubre de 1928 es trasllada a Barcelona per tal de cursar els seus estudis de Dret, els inicis dels quals hagué de seguir matriculat per lliure, a causa de la seua edat. Continuà aquests estudis fins al juny de 1933. És al cap i casal on té els primers contactes amb els cercles literaris catalans i catalanistes, tot coincidint amb un període d'eclosió cultural i política de la Catalunya republicana i d'autonomia de la Universitat de Barcelona. El 1928 ja havia escrit alguna poesia en castellà, però és el 1929 o 1930 quan gosa d'escriure el seu primer poema en català. I és aleshores que s'adona de la importància del domini de la gramàtica per tal d'elaborar una obra poètica reeixida.

Villangómez feia temps que llegia poesia catalana, però no va ser fins aleshores quan va intentar de compondre una poesia en «eivissenc». «Un indeterminat temps després —escriu Villangómez—, ja només escrivia poesia en català». L'ambient de la ciutat on estudiava influí en el

jove estudiant, que com més temps passava més passió sentia per una llengua que estimava.

Calia, però, estudiar-la, llegir-hi molt —escriu el poeta—. A Barcelona em vaig comprar la gramàtica de Fabra; [...]. Necessitava un diccionari; em vaig comprar el català-castellà i castellà-català de Rovira i Virgili, que em va ser molt útil. (VILLANGÓMEZ: 2000, 178).

A l'hora de fer la tria lèxica, així com en la selecció del model de llengua, Villangómez opta pel català dels grans literats, que admira. «En els meus versos anava abandonant el dialectalisme per una llengua més general».

Com diu el mateix Villangómez en un llibre de memòries editat pòstumament, un altre eivissenc, Aquilí Tur,¹ li va ser de gran ajuda:

Ja ben avançada la meua carrera de dret, va venir a Barcelona a començar la seva de filosofia el meu gran amic Aquilí Tur Oliver. Era uns anys més gran que jo, però es va decidir tard —no va poder fer-ho abans— a entrar a la universitat. Era molt intel·ligent, d'un enginy ben agut i original, i jo l'admirava en molts de conceptes. (VILLANGÓMEZ: 2012, 39).

Tot i que Villangómez, a Barcelona estant, es relacionava amb bona part de la colònia eivissenca, formada majoritàriament per estudiants, el seu contacte amb Aquilí Tur i amb Joan Tur Llobet —parent seu llunyà i de la seua edat—, era molt més estret. Hi sortia molts dissabtes a la

¹Aquilí Tur Oliver (Eivissa 1908 – Argentina 1981). Filòleg. Des de molt jove mostrà una gran facilitat per a les llengües i, quan encara no tenia 20 anys, ocupà una plaça de professor d'anglès amb caràcter gratuït a l'institut d'Eivissa. Un poc més tard que l'edat normal, es traslladà a Barcelona per cursar estudis de filosofia i lletres a la Universitat de Barcelona. D'entre els seus professors cal destacar el poeta i hel·lenista Carles Riba i, en especial, per la seua tasca posterior de filòleg, Pompeu Fabra. Sembla que Tur ha estat l'únic pitíus que va assistir a les classes del codificador de la llengua catalana. L'extraordinari coneixement que tenia de la llengua catalana va fer que Isidor *Macabich Llobet* hi recorregués per a les correccions del seu llibre de poemes *Dialectals: poesies eivissenques* (Barcelona 1933), que edità a les prestigioses Publicacions de la Revista, que publicava el grup de noucentistes que encapçalava el poeta Josep Maria López-Picó (EEiF, s.v. *Tur Oliver, Aquilí*).

nit i en altres ocasions. Aquesta relació tan forta aviat prengué, per a Villangómez, un caire molt especial:

Ara bé, molt sovint les converses amb Aquilí —en alguna ocasió bo i bevent, i a llocs inversemblants— podien ser solemnes i fins i tot filològiques. (ibid, 41).

I Villangómez encara detalla l'interès d'aquestes converses:

El meu amic tenia professors com Pompeu Fabra i Carles Riba. Jo estudiava el català amb la gramàtica de Fabra que havia comprat. Apuntava en una llibreta, quan llegia algun llibre en la nostra llengua, els mots que desconeixia i el significat que buscava en el diccionari.² Se'm presentaven qüestions, dubtes. Els consultava a n'Aquilí, els discutíem, li preguntava què en deia el mestre Fabra. (ibíd, 41-42).

Escriu també en un altre llibre de memòries, anterior:

Recordo que d'algunes qüestions que no veia prou clares, en parlava amb el meu gran amic Aquilí Tur, que, per bé que de més edat, començava a estudiar Filosofia i Lletres a Barcelona i anava a classe amb el mateix Pompeu Fabra. N'Aquilí tenia, entre altres talents, el de les llengües i la gramàtica. (id.: 2000, 178).

Heus ací, doncs, una informació rellevant que relaciona Villangómez amb el mestre Fabra. No tan sols ja n'havia comprat la gramàtica el 1931 i el *Diccionari ortogràfic abreujat*, i aviat n'adquirí el nou diccionari —una vegada que aquest va ser publicat, el 1932—, sinó que devia accedir sovint, bé que indirectament mitjançant qui aleshores n'era un bon alumne, a les opinions de Pompeu Fabra. L'admiració que ja sentia Villangómez per Fabra de bon inici, es veu reforçada pel contacte indirecte amb ell, mitjançant un dels seus millors amics, bon deixeble de Fabra que arribaria a ser un excel·lent filòleg.

² Cal pensar que inicialment devia tractar-se del *Diccionari català-castellà i castellà-català* de Rovira i Virgili i del *Diccionari ortogràfic abreujat*, del mateix Fabra. El diccionari de Fabra va aparèixer el 1932.

2. L'ORIENTACIÓ CAP A LA DOCÈNCIA

Circumstàncies diverses —però sobretot l'acabament dels estudis de Dret— porten el jove Villangómez a Eivissa. El 1935 compleix el servei militar i decideix, amb l'acord familiar, no exercir com a advocat i, en canvi, iniciar els seus estudis de Lletres a València. És en aquests anys quan ja posa més interès a crear poesia i quan, alhora, referma els vincles amb Isidor Macabich Llobet, la figura cultural més important de les Pitiüses en aquell moment, que havia estat seguidor i col·laborador d'Antoni Maria Alcover.

L'inici del conflicte bèl·lic ja li impedirà continuar aquests estudis. I acabada la conflagració, que va marcar el jove escriptor, i que li despertà sentiments enfrontats de rebuig cap a tots dos bàndols en conflicte, decideix que és un bon moment per canviar d'aires, una idea que ja havia tingut abans, a l'inici del conflicte:

La carrera de dret, ja anteriorment abandonada, no em serviria de res, i no podria acabar la de lletres. El meu pare ja no em podria pagar els estudis. M'hauria de guanyar la vida com més aviat millor. No podria ser a Eivissa i vaig pensar que quan el desastre finalitzés em traslladaria a Barcelona. Què hi podria fer? Potser alguna activitat relacionada amb la llengua catalana podria ser la solució: ensenyança, feina en alguna impremta o editorial... (í.d.: 2012, 73).

De fet, durant 1937 i 1938 va exercir de bon grat com a professor de llengua i literatura espanyola a l'institut d'Eivissa, i l'experiència li va resultar gratificant. Aquest fet, unit al mal regust que li havia deixat la contesa recent, va fer que el 1941 tramitàs la paperassa per a poder exercir de mestre a Mallorca, malgrat els inconvenients econòmics i de tot tipus que li representava aquest trasllat.

De moment, però —escriu Villangómez—, m'interessava molt deixar Eivissa. Volia tallar definitivament els fils que, contra totes les meves inclinacions, encara em subjectaven a una situació política. Havia de fer-ho, en aquelles circumstàncies, sense estridències. D'aquest ferm propòsit —continua—, no podia parlar-ne a ningú, i potser molts no sabien com interpretar la meua marxa. Ja no podia aguantar més una posició ambigua, i vaig considerar que a Mallorca ningú no s'ocuparia de mi, que no m'exigirien res i gaudiria de llibertat (ibíd, 111).

Tenim, doncs, el jove Villangómez exercint de mestre a Mallorca el 1942, a la Graduada de Llevant. D'aleshores ençà ja no deixaria la docència fins al 1967. A Mallorca, contacta amb Miquel Ferrà, que el relaciona amb altres escriptors com Guillem Colom, Maria Antònia Salvà o Miquel Fortesa, i, especialment, amb el menorquí Francesc de Borja Moll, que aleshores treballava en el *Diccionari català-valencià-balear* i que ja feia anys que maldava per adaptar les normes de Fabra a les Balears. De fet, el 1937 havia publicat els *Rudiments de gramàtica preceptiva per a ús dels escriptors baleàrics*, preludi de la seua gramàtica de 1968.

De Mallorca, Villangómez passarà a Cornellà de Llobregat, el curs següent. S'hi estarà fins a l'estiu de 1946. En aquests anys al Principat estableix contactes amb Ramon Aramon i amb joves escriptors catalans: Triadú, Romeu, Barat, Perucho, Maria Aurèlia Capmany, Albert Manent... Després també coneixerà Espriu, Riba, López-Picó, Garcés, Foix, Marià Manent, etc.

Després de l'estiu del 1946 s'incorpora a l'escola de Sant Miquel de Balansat, on s'estarà tretze anys i exercirà un mestratge que deixarà una profunda empremta i on, de retruc, estarà en contacte amb una llengua pagesa, dialectal, arcaica i pura, que també l'enamorarà.

D'aquest llarg període dedicat a la docència, doncs, cal ressaltar, per una banda, les relacions amb «bons literats», en paraules de Villangómez. Escriptors que ell admira i de qui pren exemple. Però també, per altra banda, el contacte amb la llengua real, viva, parlada pels marrecs de llocs diversos (Mallorca, Cornellà, Sant Miquel de Balansat). D'alguna manera, utilitzant conceptes *saussurians*, se li fan ben presents la *llengua* i la *parla*. I aquest fet marcarà el seu posicionament futur envers el model de llengua i com a gramàtic.³

³ De fet, Villangómez, que sempre ha pres com a model el català dels grans escriptors, s'adona de l'immens pou de riquesa que hi ha en el català parlat, popular: «A Sant Miquel em vaig trobar en un ambient camperol, completament eivissenc, on la nostra varietat de la llengua catalana era parlada per tothom. La llengua dels pagesos diferia un poc de la pròpia de Vila, que era la meua. Al costat d'algunes corrupcions tenia formes antigues, una gran riquesa, una sintaxi molt correcta, una pronunciació admirable. Ja coneixia aquesta manera d'expressar-nos, però encara em va sorprendre

Tot i les limitacions d'aquells anys pel que fa a l'ensenyament i a l'ús del català, el jove mestre se'n preocupa:

[...] vaig imaginar una manera que a l'escola veiessin escrita alguna vegada la llengua pròpia. Creient que l'estudi de la geografia havia de començar per la terra més pròxima, la nostra illa, posava a la pissarra els noms dels diversos accidents insulars: Punta Grossa, cala Vedella, Portmany, Aubarca, Portinatx, es pla Roig, es puig Cirer, s'illa des Penjats. Compensava així, encara que mínimament, les consignes sovint absurdes que havia de proposar setmanalment, com allò de *mitad monjes y mitad soldados*, i les lliçons que els al·lots havien d'estudiar d'una història d'Espanya en gran part tergiversada. (VILLANGÓMEZ: 2012, 142-143).

Desvetllat l'interès de Villangómez per l'ensenyament del català, ja s'anava congriant al seu interior el gramàtic que portava a dins. Només era qüestió de temps que se li manifestàs externament, com va ser en els anys 70 del segle passat.

3. MODEL UNITARI VERSUS MODEL COMPOSICIONAL

Tots hem sentit alguna vegada allò que Fabra deia als valencians quan els aconsellava aprofundir en l'estudi de la llengua, sense dependències ni sucursalismes:

Nosaltres, catalans, no desitjaríem altra cosa sinó que emprenguéssiu una obra de forta depuració del vostre idioma, encara que no us preocupéssiu gens d'acostar-vos al nostre català. (FABRA: 1980, 147).

Ell deia això perfectament conscient que el resultat d'una forta depuració de l'idioma a València només podia portar a un lloc: el reconeixement de la unitat de la llengua, des de la diversitat territorial i dialectal. Aquesta unitat des de la diversitat era el germen del model d'estàndard composicional.

Villangómez, com a poeta, sempre va prendre com a exemple l'*alta literatura*, i aquesta solia expressar-se generalment en un català estàndard que prenia com a base el dialecte central. Per altra banda, aquest era el

el descobriment de mots que eren ben eivissencs i que només havia trobat en el català literari. En retenia alguns en una conversa i, quan tornava a estar sol, els apuntava» (Villangómez, 2012: 142-143).

català que ell més valorava, fins i tot des de ben jove, potser també per raons psicològiques. Això escriu ell mateix:

Ja des d'aquell primer curs [1928-1929] em vaig proposar d'aprendre el parlar català de Catalunya, de manera que en la tonada, en la pronunciació, en el lèxic, se'm notés poc —ja sabia que gens era impossible— que venia d'una altra terra, a fi, sobretot, de passar com més desapercebut millor, que no em miressin amb curiositat o estranyesa. L'intent no era massa difícil per a un eivissenc. (VILLANGÓMEZ: 2012, 15).

Tanmateix aquest esforç del jove Villangómez no obeïa a un simple mimetisme, ja que es nega a assimilar moltes expressions barcelonines que no considera correctes. Però

aquella parla de Barcelona corregia molts de defectes de la meua i ampliava el meu lèxic —diu—. Tot això ja era un primer pas per anar a la unificació, per acostar-me a la llengua literària, que, a més a més, ja llegia [...] (ibíd, 16).

Veim, per tant —i es pot comprovar en tota la seua obra poètica—, que Villangómez pren com a model de català literari el català fabrià, només amb alguna petita concessió al lèxic de la seua illa, que tan bé coneix i domina.

Tanmateix el jove escriptor no exerceix només de poeta. Com hem vist, fa de mestre i es fa conscient de la distància entre llengua parlada i llengua escrita —i encara més, *literària*—, i de les reticències que desperta entre amples capes de la població l'establiment d'un model unitari, que en molts casos és viscut com una imposició.

El 1932 s'havien signat les Normes de Castelló, que representaven l'adaptació al País Valencià de les normes fabrianes. El que a Catalunya s'assolia per via d'una autoritat científica i acadèmica, l'Institut d'Estudis Catalans, a València s'assolia per via d'un ampli acord. En el cas de les Balears, Moll ja havia reprès l'edició del *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* (BOLC), la revista que el canonge manacorí havia fundat el 1900 per divulgar els avenços de l'anomenada *Obra del diccionari*. En aquest *Bolletí*, entre 1933 i 1934, va publicar les *Lliçons elementals de gramàtica catalana*. Com diu Maria Pilar Perea (2003, 29),

Pel que fa a aspectes ortogràfics, Moll, a les *Lliçons*, tot i que no els tracta explícitament, pren en consideració no sols les directrius de l'Institut, sinó també, aportant-hi una visió integradora, les especificitats de les diferents varietats dialectals. I així indica: «En les presents Lliçons no inclourem l'Ortografia, que ja tenim exposada en el nostre llibret *Ortografia mallorquina adequada al llenguatge de totes les Balears*, i que pel que es refereix al català continental pot estudiar-se en el *Diccionari ortogràfic* de l'Institut d'Estudis Catalans i pel que fa al valencià en l'opusclet *La llengua valenciana* d'En Lluís Revest i Corzo» (BOLC xv, 54-ss).

Quan Villangómez entra en contacte amb Moll, doncs, la gramàtica fabriana ja ha estat acceptada i adaptada als tres grans territoris històrics de la llengua catalana. En el cas de les Balears, per part de Francesc de B. Moll, menorquí. Val a dir que aquesta adaptació es va fer sobretot envers les parles de Mallorca i Menorca, més conegudes per Moll, i que, en canvi, en moltes ocasions no es tenen en compte les especificitats de l'eivissenc. Serà Villangómez qui, més endavant, ampliarà aquesta adaptació de les normes fabrianes a l'eivissenc, com veurem més endavant.

El model composicional, per la via dels fets, es va imposant.

4. L'APROFUNDIMENT DEL CONEIXEMENT DE LA PARLA

Malgrat les dificultats i els obstacles per a l'estudi, l'ensenyament i l'ús públic del català, el poeta reivindica la seua llengua, fins i tot en castellà. Així ho fa, ja, com a col·laborador de la revista *Ibiza* que editava la societat Ebusus:

Pel que fa a mi, si no podia publicar en català, vaig voler refermar des del principi que hi havia una llengua nostra, ben viva, i una literatura catalana important. A tal fi, un dels dos primers sonets, «Fresca voz»,⁴ del número d'abril de 1944, era dedicat a la llengua que parlàvem, «humana voz de llanto o de alegría», passada d'una generació a l'altra (VILLANGÓMEZ: 2012, 130).

Una forma, no menor, de reivindicar el català era fer-lo present, estudiar-lo, parlar-ne. Villangómez publica, al número 4 de la mateixa revista, dos mesos més tard, un interessant article sobre l'eivissenc: «La

⁴ El sonet, dedicat al seu amic Cosme Vidal Llaser, es pot llegir al número 2 de la revista *Ibiza*, 1a època, abril de 1944, p. 22.

lengua hablada en las islas de Ibiza y Formentera», on fa una breu descripció del dialecte eivissenc, tot tenint en compte aspectes històrics, fonètics, de morfologia nominal i verbal i de fonètica sintàctica (VILLANGÓMEZ: 1944).

El 1956, ja professor a Sant Miquel de Balansat, publica al número 3 de la segona època de la revista, ara publicada per l'Institut de Estudios Ibicencos, un altre article: «Algunas observaciones sobre el habla de nuestra isla». Aquest article ja és més extens que l'anterior, presenta diferències intradialectals (especialment entre el parlar de Vila i el de la pagesia) i introdueix tímidament aspectes sintàctics relacionats amb l'ús d'algunes preposicions (VILLANGÓMEZ: 1956).

El 1957 l'Editorial Selecta, de Barcelona, va publicar *Llibre d'Eivissa*, una autèntica guia de les Pitiüses que portava com a subtítol, a l'interior, *Paisatge – Història – Antologia*. Aquest llibre contenia una primera part dedicada a la història i el paisatge, i una segona part que contenia una antologia de la poesia i de la prosa eivissenca. Doncs bé, a les pàgines 65 a 69, Villangómez descriu l'eivissenc: «La llengua que es parla a les illes d'Eivissa i Formentera és la catalana, amb algunes particularitats dialectals» (VILLANGÓMEZ: 1957, 65). Hi remarca diferències amb les parles de Mallorca i Menorca i hi comenta aspectes fonètics, morfològics i alguna diferència intradialectal.

A partir de l'obra anterior, que en va ser l'embrió, apareix, el 1974, el llibre *Eivissa. La terra, la història, la gent*, exitosa edició de la mateixa editorial. En aquest llibre torna a fer una descripció de l'eivissenc, una descripció cada vegada més rica i profunda (VILLANGÓMEZ: 1974, 123-130). A més d'aspectes fonètics i morfològics, l'autor hi dona molta importància al lèxic.

Però on fa un estudi més aprofundit del dialecte eivissenc ja és en l'últim capítol de les dues edicions de la seua gramàtica (1972, 1a edició; 1978, 2a edició). En aquest capítol, amb el títol «La llengua dels eivissencs i formenterers», se li dediquen 16 pàgines i s'hi tracten aspectes fonètics, morfològics i lèxics, i alguns de sintàctics.

Finalment, el 1981 encara va dedicar un article a aspectes sintàctics relacionats amb la combinació de diverses preposicions.⁵

Val a dir que, en paral·lel a aquesta tasca d'aprofundiment en el coneixement de la parla de les Pitiüses, Villangómez duu a terme una funció divulgativa essencial, ara combinant *norma* i *parla*. Sobretot es tracta d'una sèrie d'articles publicats sota el títol genèric *Notes de llenguatge* al setmanari *Uc*. Els signava amb el pseudònim *Marc Arabí* i solien estar dedicats a aspectes normatius, de vegades defensant la bondat de paraules pitiüses,⁶ i remarcant sovint que la correcció d'alguns usos, més que en l'etimologia o en el diccionari, calia buscar-la en el registre. Així, per exemple, escriu un article, tot en eivissenc,⁷ i en defensa la correcció, bé que fixa l'atenció en el registre, en el context, els lectors, etc.

5. UN ENFRONTAMENT PEL MODEL DE LLENGUA

Tot i que Villangómez havia optat, sobretot en la seva creació poètica, pel català estàndard que podríem anomenar *central*, el dels «grans literats», mai no va renegar de les formes dialectals que considerava que enriquien la llengua. En tot cas tenia en compte el registre. Així, mentre era mestre a Sant Miquel ja va escriure obres de teatre enterament en eivissenc o combinant un registre estàndard —ell en diria *literari*— amb el dialectal dels personatges.

Per això el va sobtar enormement la reacció que va suscitar en Isidor Macabich —que, per altra banda, era cosí seu— l'aparició del seu *Llibre d'Eivissa*, el 1957. El llibre rebé bones crítiques a l'illa. El 24 de novembre, *Diario de Ibiza* publicava una «Nota bibliográfica» signada per F. (possiblement el seu amic Enric Fajarnés Cardona), en què es deia, per exemple, que

⁵ Es tracta de l'article «Una característica de la parla eivissenca», publicat al núm. 12 de la revista *Eivissa* (Villangómez: 1981a, 10), reproduït al llibre *D'adés i d'ahir* (Villangómez: 1988, 147-149).

⁶ Vegeu, per exemple, «Alguns mots ben recomanables» (*Uc* 23: 35; 28 de gener de 1978).

⁷ «Aquesta vegada en eivissenc» (*Uc* 24: 36; 4 de febrer de 1978).

[...] vemos, además, una muestra de la voluntad esclarecedora con que se acerca a nuestros particularismos la nueva intelectualidad ibicenca, crecida sin prejuicios y alimentada en las corrientes universales de la cultura.

Aquell mateix any, a la revista *Ibiza*, que en la seua segona època ja editava l'Institut d'Estudis Eivissencs, aleshores en castellà, apareixia una ressenya laudatòria del llibre de Villangómez, escrita pel seu amic Cosme Vidal Llàser.

El dijous 19 de desembre, però, el canonge Macabich, a la secció «De la tierra» que publicava habitualment a *Diario de Ibiza*, escriu un comentari sobre el mot *mica* i els seus diminutius *micó*, *miconet*, *miquiu*, *miconiu*, *micoi*. Fins ací, res de particular. Macabich n'assenyala breument l'etimologia i en defensa la correcció. Però el canonge aquesta vegada va molt més lluny i afegeix:

¡Ah! Y no se preocupe mucho por si este y otros vocablos perfectamente catalanes se usan o no en la ciudad o... *en Barcelona*. Si son vivos y de legítima construcción, no hay porque dejarlos, *ni aún en el habla escrita*. Por más que se apele a la unidad del idioma y al catalán literario. En este último caso, podrá prescindirse, como es natural, de verdaderos dialectalismos. Pero *sin adoptar a título de purismo literario (y con mengua de espontaneidad y calor)*, expresiones giros que no son, en fin de cuentas, más que un argot... de «*las ramblas*». Puede decir y escribir eso de un «micó», como resulte apropiado, cuando y donde le plazca. Nosotros *somos... nosotros*. A mucha honra.⁸

Les indirectes del canonge foren interpretades per Villangómez i pels seus amics com un atac personal. El poeta se sentí ofès i fou aleshores que va escriure un text a mà que hem estudiat oportunament (RIBES: 2013) tot i que s'ho va repensar i no l'acabà ni l'arribà a lliurar mai a Macabich.⁹ El manuscrit fa palès que és un text producte de la reflexió, amb

⁸ Les cursives del text citat són nostres.

⁹ «De primer volia anar a veure Macabich, mostrar-li el meu desacord i retreure-li l'ofensa. Després vaig pensar que, havent-me'n d'anar l'endemà a Sant Miquel, era millor escriure-li una carta ben raonada. La vaig escriure i al final no la vaig enviar. No valia la pena tractar d'aquell escrit i vaig estar anys sense cap relació amb el meu parent. El temps va passar, vaig pensar que el greuge era un i moltes les anteriors

múltiples correccions i amb frases intercalades entre línies, i mostra el profund disgust que causà en Villangómez l'escrit del canonge arxiver. De fet, sabem que per aquesta feta Villangómez i Macabich varen estar molt de temps sense parlar-se, i que el poeta considerava que allò ultrapassava una simple anècdota, ja que ho havia comentat a amics en diverses ocasions. Villangómez se sentia dolgut. Felip Cirer, per exemple, en comentar les seues converses amb el poeta, s'hi refereix amb aquestes paraules:

Macabich va publicar una nota a *Diario de Ibiza* on deia que era escrit en un català de la Rambla i escrit per un mal eivissenc (CIRER: 2003, 172).

Que la cosa venia de lluny ho demostra aquesta mateixa interpretació que fa Villangómez de l'escrit de Macabich: se sent acusat de «mal eivissenc». L'escrit de Villangómez permet entreveure que les posicions de tots dos respecte de la llengua estàndard eren enfrontades, especialment pel que feia al lèxic, però també quant a la morfologia. Un exemple evident n'és el mot *cementiri* o *cementer*, que comenta Villangómez en el seu text i que ja havia estat motiu d'un article de Macabich a la seua secció «De la tierra» del *Diario de Ibiza* (MACABICH: 1965, IV, 395).¹⁰ Aquest es mostrava partidari d'usar, en tot cas, la forma eivissenca *cementer*, mentre que Villangómez, el 1947, ja havia publicat a la revista *Ibiza* el seu poema «Cementiri rural», que més tard integraria l'aplec de poe-

atencions que li havia degut, i a poc a poc vàrem tornar a l'amistat d'abans» (Villangómez, 2012: 173). Val a dir que el mateix Villangómez devia haver impossibilitat el manuscrit, ja que creia que l'havia romput. Felip Cirer escriu, referint-se a una conversa sobre aquest fet: «Marià no volia polemitzar en el diari i li va escriure una carta personal, amb l'excusa que se n'havia d'anar a Sant Miquel a fer classe per lamentar les afirmacions que feia sobre la seua obra i també sobre la seua persona, però finalment la rompé» (Cirer, 2003: 56).

¹⁰ Concloïa Macabich: «Escriban en Cataluña *cementiri*, si les place, de acuerdo con su actual pronunciación barcelonesa. Pero nosotros, que seguimos conservando viva la forma *cementer*, estimo que hemos de mantenerla por escrito en toda referencia a nuestra tierra. Y podemos usarla en cualquier otra circunstancia, en catalán literario, sin tilde dialectal».

mes *Els béns incompatibles*. Que la dualitat *cementiri-cementeri* havia format part de les seues discussions i posicions enfrontades, ho fa palès el manuscrit de Villangómez.

Més enllà d'aquest exemple concret, escriu el poeta, referint-se a aquest afer:

Que ell preferís una llengua més dialectal o regional no em venia de nou: ell podia tenir les seves opinions i jo les meves. Ara bé, el meu català no era de la Rambla, sinó el català literari normal. Ell no ho trobava bé, però hauria pogut dir-ho d'una manera més exacta i menys despectiva (VILLANGÓMEZ: 2012, 172).

I afegeix:

Dir *completés* en comptes de *completàs* i *seva* en comptes de *seua* era, doncs, menys eivissenc i patriòtic que dir *completase* o *suya* (ibíd, 173).

En el rerefons de l'enfrontament hi havia també, com es fa palès, una posició diferent davant la llengua estàndard i la normativa en què es basava (vegeu Imatge 1 de l'Annex). Cal no oblidar que Macabich havia estat un fervent seguidor i col·laborador d'Antoni Maria Alcover, mentre que Villangómez, com ell mateix reconeix, era seguidor de Fabra, com hem vist abans. Vet ací, doncs, un dels elements on devia raure la diferència de criteris entre tots dos, ja que és ben coneguda l'opinió divergent d'Alcover i Fabra respecte del procés de normativització del català (vegeu Imatge 2).

6. L'ADAPTACIÓ GRAMATICAL, UN RECURS DIDÀCTIC NECESSARI

El 1959 Villangómez deixa l'escola de Sant Miquel i passa a exercir de mestre a l'escola de Sant Francesc de s'Estany, on continuaria fins que va deixar d'exercir la docència, almenys com a funcionari. Perquè el 1965, un grupet d'estudiants de l'institut Santa Maria d'Eivissa, encapçalats per Josep Marí —després poeta i escriptor reeixit—, va demanar a Villangómez que els impartís classes de català.

Vaig accedir immediatament a la petició i ben aviat vàrem començar les classes. Vaig sentir l'íntima satisfacció de veure que en aquell temps algú es preocupava

per la nostra llengua. Em va alegrar molt que fossin uns joves els interessats: això suposava la continuïtat (VILLANGÓMEZ: 2012, 209).

Tan sols uns anys més tard, el 1972, renaixia l'Institut d'Estudis Eivissencs, ara ja amb el nom en català i amb una orientació de decidida defensa de la llengua i la cultura catalanes. En aquest reviscolament de la institució, ara ja independent d'organismes oficials, Villangómez hi jugà un paper important, decisiu. Aquest mateix any, el poeta, que havia anat preparant les lliçons de català artesanalment, a mà, publicà la seua gramàtica.

El Curs d'iniciació a la llengua, fruit de les meves classes de català i eina per a les futures lliçons i el públic en general, no vaig voler que aparegués amb el meu nom, per bé que jo n'era l'autor. Pensava que les seves normes, així, tindrien una autoritat més col·lectiva, la de l'institut. (ibíd, 244).

Queda clara, doncs, la intenció del poeta-gramàtic: l'adaptació de les normes de Fabra a la gent de les Pitiüses i dotar-les d'una autoritat suficient que en garantís l'acceptació.

Pot afirmar-se que Villangómez clou a les Pitiüses el cicle que Moll havia iniciat a Mallorca i Menorca: l'adaptació de les normes fabrianes a totes les illes Balears. D'aquest llibre, diu el lingüista eivissenc Isidor Marí, que de jove va ser deixeble seu:

Al llarg d'aquest curs, Villangómez exposa les especificitats del català de les Pitiüses que són comunes amb la resta de les Balears, seguint els criteris de Francesc de B. Moll, però hi afegeix moltes observacions sobre característiques pròpies del català d'Eivissa i Formentera. (MARÍ: 2013, 63).

Al llarg dels anys 70 i 80 del segle passat, Villangómez exercí el seu mestratge a la seu de l'Institut d'Estudis Eivissencs, sempre gratuïtament, i només el va deixar de banda quan ja pogué ser substituït per fornades de joves professors, ara ja llicenciats en filologia catalana. Mentre va exercir aquesta generosa docència, mai no va deixar de prendre notes, de rectificar i corregir —de millorar— la seua pròpia gramàtica, i ho feia sempre

amb humilitat i modèstia, sense cap afany de preeminència ni cap rastre de vanitat.¹¹

La gramàtica de Villangómez, doncs, va néixer per pura necessitat. El poeta, ara convertit en mestre, *necessitava* la seua pròpia gramàtica, adaptada als seus alumnes, gent d'Eivissa i Formentera que no trobava resposta a totes les seues preguntes en la gramàtica de Francesc de B. Moll, i que sí que les trobava en el mestratge de Villangómez i, ara ja també, en el seu *Curs d'iniciació a la llengua*.

Però Villangómez no es conformava amb les seues classes a l'Institut. Es va dedicar també intensament a divulgar la llengua normativa —la *llengua literària*, en paraules seues—, i ho feu reiteradament en els mitjans de comunicació: amb escrits mesurats enmig d'apassionades polèmiques al *Diario de Ibiza*, o amb articles en què divulgava la normativa fabriana. L'adaptació d'aquesta normativa a les illes d'Eivissa i Formentera va ser objecte central d'alguns d'aquests textos. Per exemple, a la revista *Uc* va publicar un article titulat «¿Com podria ser una llengua literària de les Pitiüses?»¹² (*Uc* 26: 35, 18 de febrer de 1978). I unes setmanes més tard, en l'últim número que aparegué d'aquest setmanari, hi tornava a insistir, amb «Els pronoms personals febles proclítics i la llengua literària eivissenca»¹³ (*Uc* 29: 34, 11 març 1978). Molts d'aquests articles, amb

¹¹ El 1978, quan veié la llum la segona edició del seu *Curs d'iniciació a la llengua*, l'autor d'aquest article —aleshores estudiant de filologia— compartia classes amb Villangómez a la seu de l'Institut i, en algunes ocasions, li havia fet alguna modesta observació sobre alguna grafia d'algun dialectalisme. Una tarda, abans d'iniciar les classes, Villangómez li va lliurar un exemplar del nou llibre, amb una dedicatòria. Les seues paraules foren: «Ja veuràs que en algunes coses t'he fet cas». Tot un mestre, fins i tot a l'hora d'aprendre i de modificar algun criteri.

¹² En aquest article deixava ben clara, una vegada més, una de les seues més fermes conviccions: «consideram com a nostre, estenent l'entrançable eivissenc, que és una de les formes en què es manifesta, tot el català en la seua amplitud i riquesa» (*Uc* 26: 35, 18 de febrer de 1978).

¹³ Ací el seu fabrisme no sols es fa palès en les seues ensenyances, sinó que ell mateix el fa explícit: «També en aquest cas seguirem les ensenyances de Pompeu Fabra i el model dels bons literats» (*Uc* 29: 34, 11 març 1978).

alguns altres, varen ser publicats de nou al seu llibre *Alguns escrits sobre les Pitiüses* (VILLANGÓMEZ: 1981b).

7. L'ADAPTACIÓ DE VILLANGÓMEZ DE LES NORMES FABRIANES

El model que planteja Marià Villangómez ha estat àmpliament analitzat per Isidor Mari (2003, 13-23), amb tot detall. Ens estalviarem, doncs, de fer-ne ací una repetició. Bàsicament, però, la proposta d'adaptació normativa de Villangómez se centra en la morfologia nominal i verbal.

Pel que fa a la morfologia nominal, cal ressenyar la defensa de l'article estàndard o literari, sense deixar de banda, però, el salat, que tanmateix caldrà usar quan apareguin topònims o en registres més col·loquials. En canvi, rebutja clarament el *lo* neutre. La versatilitat de Villangómez es posa de manifest en molts de casos: acceptació de les parelles *ametlla/ametla*, *rotlo/rotlle*, etc.; acceptació dels possessius compartits amb el valencià (*meua*, *teua*, *seua*) i dels plurals de proparoxítons amb *n* (*hòmens*, *jòvens*, *àsens*); preferència pels plurals *restos*, *boscos*, *textos*... i, anàlogament, acceptació del plural *aquestos*; acceptació de les parelles *disset/desset*, *divuit/devuit*, *dinou/denou*, que en aquest cas marquen una diferència intradialectal entre les parles de la pagesia i de Vila respectivament; acceptació dels articles personals *en* i *na*, en totes les combinacions possibles... Aquesta versatilitat, però, no li impedeix de rebutjar la terminació castellanitzada *-idat* (*moralidat*, *quantidat*), ni grafies que considera excessivament dialectals (*consei*, *manetjar*, *famili*, *memori*), ni formes pronominals com *mos* o *mo'* (pronoms febles de primera persona del plural) o *naltros* o *valtros*.

Pel que fa a la morfologia verbal, Villangómez defensa les formes verbals sense desinència de la primera persona del singular de l'indicatiu present, tot i que rebutja la terminació analògica en [k] que es produeix en molts de verbs; en els de la 1a conjugació, considera formes ben recomanables *cantam*, *cantau*, *cantàs*, *cantassis*... i de la mateixa manera afirma que es poden usar les formes *veim* i *veis*, *duim* i *duis*, *feim* i *feis*, *reim* i *reis*, etc., mentre que rebutja els gerundis en *-guent* i *-quent*; dona per bones les formes amb *e* dels verbs *venir* i *tenir* (*tenc*, *tendré*, *tengut*, *vendria*, *ven-*

gués, vengut, etc.); accepta els participis *omplit. establít, suplit, reblit, complit...*

Per altra banda, el model de Villangómez aposta per l'acceptació dels adverbis arcaics *sovent* i *susara*, i la de la conjunció *idò*, al costat de *doncs...*

8. L'ESCOLA DE VILLANGÓMEZ

La ingent tasca de Villangómez, inevitablement, ha creat escola. Una escola que s'ha desenvolupat a l'entorn de l'Institut d'Estudis Eivissencs. Villangómez i Institut van íntimament lligats. Moltes de les obres del poeta són editades per l'Institut, bona part de la tasca d'aquest es desenvolupa a partir d'iniciatives del poeta, que és la verdadera ànima de les classes de llengua i dels inicis de la tercera època de la revista *Eivissa*. Es crea un equip de correcció,¹⁴ inicialment per a la revista, però que aviat també s'ocuparà de la major part de les publicacions de l'Institut, inclosa la prestigiosa *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera*.

Si *L'any en estampes* (1956) ja havia mostrat quin era el model de llengua de Villangómez, el seu *Curs d'iniciació* l'havia fet ben explícit, i ara era ja tot un grup de correctors qui el posava en pràctica en les diverses publicacions de l'Institut. En les múltiples reunions de treball de l'equip de correcció sempre hi han estat presents les ensenyances de Fabra, la seua gramàtica, el diccionari Fabra, on Villangómez anotava, a mà, sistemàticament, les revisions i els canvis aprovats per la Secció Filològica de l'IEC (vegeu Imatge 3). Aquestes propostes es publicaven periòdicament a la revista *Serra d'Or*.¹⁵

Es pot parlar, doncs, amb propietat, d'una veritable *escola* de Villangómez. Ell mateix fa referències freqüents a les reunions de correcció en els seus escrits, especialment en el seu llibre pòstum de memòries

¹⁴ En aquest grup han participat, en diverses etapes, Josep Marí, Enric Ribes, Felip Cirer, Fina Matutes, Joan Cardona, Antoni Ferrer Abárzuza, entre molts altres. En tots ells, però, d'una manera o d'una altra, ha quedat la petjada de Villangómez, i és aquesta empremta el que ens permet parlar d'una *escola* de Villangómez.

¹⁵ No cal dir que les obres de referència actuals són la gramàtica i el diccionari oficials de l'IEC.

(VILLANGÓMEZ: 2012). També Felip Cirer (2003) ens en deixa rics i variats testimonis. I fins i tot Iolanda Bonet (2013, 20-23) explica amb detall el procés de correcció d'un llibre didàctic per a infants.

En tots els casos es pot veure l'adaptació de l'obra de Fabra a la llengua de les Pitiüses, sempre de la mà de Marià Villangómez. En paraules d'Isidor Marí, no hem de perdre de vista

la importància de la seva aportació a l'establiment d'un model de llengua literària adequat per a les illes Pitiüses. En aquesta tasca, Villangómez va partir dels referents normatius de Pompeu Fabra i de Francesc de Borja Moll, i d'alguns precedents literaris locals —sobretot Isidor Macabich—, però va ser en gran part gràcies al seu mestratge i al seu merescut prestigi que els escriptors, els ensenyants i les publicacions d'Eivissa i Formentera van acabar adoptant al llarg de la segona meitat del segle XX un model ponderadament unitari i específic en la llengua literària o estàndard. (MARÍ: 2003, 13).

Vet ací l'empremta de Marià Villangómez en la divulgació de les normes gramaticals a les Pitiüses: l'adaptació del fabrisme a Eivissa i Formentera.

BIBLIOGRAFIA

- BONET, Iolanda (2013): «Villangómez, porta endins. Correccions al llibre didàctic *Tirurit*», *Eivissa*, 54 (3a època [Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs]), p. 20-23.
- CIRER, Felip (2003): *El seu record avança per la deserta nit dels joves (Converses amb Marià Villangómez)*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs (Nit de Sant Joan; 22).
- EEiF = *Enciclopèdia d'Eivissa i Formentera* (1995-2018). Eivissa: Universitat de les Illes Balears; Consell Insular d'Eivissa i Formentera; Institut d'Estudis Eivissencs. 14 v.
- FABRA, Pompeu (1980): *La llengua catalana i la seva normalització*. Barcelona: Edicions 62.
- GUASCH, Joan Josep (1980): «El Curs d'iniciació a la llengua de Marià Villangómez», *Eivissa*, 10 (3a època [Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs]), p. 24-25.

- M[ACABICH], Isidor (1957): «De la tierra», *Diario de Ibiza* (19 de desembre de 1957), p. 3.
- (1965): *Historia de Ibiza*. Palma de Mallorca, Daedalus. 4 v.
- MARÍ, Isidor (2003): «Moll, Villangómez i el model de llengua literària a les Pitiüses» en *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a les Illes Balears. Any Francesc de B. Moll*, Barcelona-Palma: Institut d'Estudis Catalans-Govern de les Illes Balears, p. 13-23.
- (2004): «L'aportació de Marià Villangómez a la llengua catalana» en *Marià Villangómez. Sessió en memòria*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 23-26.
- (2013): *M. Villangómez Llobet: una presentació*, Eivissa: Consell Insular d'Eivissa.
- PEREA, Maria Pilar (2003): «L'obra gramatical de Francesc de Borja Moll» en *Llengua i Ús*, Barcelona: Direcció General de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya], 28, p. 28-33. Disponible en línia a l'adreça: <https://www.raco.cat/index.php/LlenguaUs/article/view/128166/177556> [consulta del 28 de juny de 2019].
- RIBES, Enric (2013): «Un text de Villangómez d'interès sociolingüístic», *Eivissa*, 54 (3a època [Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs]), p. 7-13.
- UC (1977-1978). Revista setmanal. Publicacions Pitiüses-Barcelona: Gràfiques Instar, 29 núm. publicats des del 27 d'agost de 1977 a l'11 de març de 1978.
- VILLANGÓMEZ, Marià (1944): «La lengua hablada en las islas de Ibiza y Formentera», *Ibiza*, 3 (1ª època [Ibiza: Sociedad Cultural y Artística Ebusus]), p. 1-6.
- (1956): «Algunas observaciones sobre el habla de nuestra isla», *Ibiza*, 4 (2a època [Ibiza: Instituto de Estudios Ibicencos]), p. 49-50.
- (1957): *Llibre d'Eivissa*, Barcelona: Biblioteca selecta, p. 238-239.
- (1972): *Curs d'iniciació a la llengua. Normes gramaticals. Lectures eivissenques i formentereres*, Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.
- (1974): *Eivissa. La terra, la història, la gent*, Barcelona: Biblioteca selecta, p. 479.

- (1976): «Sobre dues paraules eivissenques», *Eivissa*, 8 (3a època [Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs]), p. 26-27.
- (1978): *Curs d'iniciació a la llengua. Normes gramaticals. Lectures eivissenques i formentereres*, Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs, 2a edició.
- (1981a): «Una característica de la parla eivissenca». *Eivissa*, 12 (3a època [Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs]), p. 10.
- (1981b): *Alguns escrits sobre les Pitiüses*, Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.
- (1988): *D'adés i d'ahir*, Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.
- (2000): *El llambreig en la fosca*, Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.
- (2012): *Llocs viscuts*, Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.

ANNEX

Pero hablo de "ello" y de "su" catalán, y no están entre sí menos separados que nosotros del continente. Los ibicenses estamos tan cerca del catalán oriental (de Barcelona), como ~~esto~~ ^{por lo menos,} barcelonenses del occidental. Un leidano dirá "lo cano", pero ~~se~~ renunciará a los particularismos y escribirá "el cano"; así lo han hecho poetas como Azelet i Mairios ^{unos} ~~unos~~ ^{tipos}. Yo escribo en catalán porque soy ibicenco, y no me considero ajeno a la lengua del "Institut" y de Fabra. Al escribir, no dudo entre el ibicenco y la lengua común; más he vacilado entre el catalán y el castellano. Sólo el amor a "Bari" lengua me ha decidido por el primero. Vd. ha puesto todo su amor en el dialecto insular. No ha querido ampliar su ámbito de ^{visión} ~~visión~~; no ha querido amar, como yo, todo lo catalán, como si fuese propio. Yo no renuncio a nada de esta lengua total, porque veo que un barcelonés, un leidano, un valenciano, un mallorquín y un ibicenco hemos de considerar todo el catalán como de cada uno de nosotros.

Si ~~la lengua~~ ^{terrido un desarrollo nor-} catalana hubiera ~~sufrido~~ ^{normal}, como el castellano, hoy hablaríamos el ibicenco y escribiríamos en ~~esta~~ ^{esa} lengua literaria sin ningún resquemor. Así lo hace un andaluz al escribir en castellano. Pondríamos nuestro orgullo en tener ~~unos~~ ^{unos} buenos poetas, como los andaluces. Tienen a Machado, Alberti o García Lorca, y no pondríamos toda nuestra pasión patriótica y ~~toda nuestra~~

Imatge 1. Pàgina del manuscrit de Villangómez que havia d'anar dirigit al seu cosí Isidor Macabich. S'hi fa palesa la posició divergent de tots dos pel que fa a la dualitat llengua dialectal i llengua general

prestigio en decir "cementer" en vez de "cementiri". ¿Es que es
menos andaluz y aún peor que los hermanos Quintana,
que escribieron tanto en andaluz? Y observe que estos escri-
bieron dialectalmente sus comedias

Ya supondrá Vd. por qué hablo. Cuando llegué el jueves
de San Miguel, me encontré en Elbeas con mis amigos: Fa-
brás, Escañell, Salvador Tur. Todos me ponían que ~~el~~ artí-
culo del Diario, referente mi último libro, iba por mí. Yo
llegaba con la misma idea. ¿Podía referirse a otra perso-
na? Somos muy pocos los que aquí cultivamos nuestra lengua:
Vd. y yo. Y aun nosotros dos andamos divididos y usted se
resque públicamente sus vestiduras patrióticas cuando
escribe un libro sobre Méjico en catalán literario.

No es que rechace todo su artículo. ¿Cómo voy a o po-
nerme a que alguien escriba "micó"? Admiro sin embargo,
a pesar de mi admiración por sus artículos filosóficos,
encuentro que esta vez estuvo mal elegido el motivo para
entrar al ataque. No por equivocado, sino por obvio y
sin importancia. ~~Para~~ El mismo Fabra cita como aduer-
bio en su gramática a "mica" ^{diminutivo} y del sufijo ^{-ito} es cata-
lán y corriente. Sus temores de que alguien rechazase la
forma "micó" pecaban de suspicacia. No valía la pena ocu-
parse del asunto.

Imatge 2. Una altra pàgina del manuscrit de Villangómez que havia d'anar dirigit al
seu cosí Isidor Macabich. Ací el poeta recorre directament a Fabra

Imatge 3. Una pàgina del diccionari Fabra que utilitzava Marià Villangómez, amb anotacions manuscrites seues, corresponents als canvis que hi anava introduint la Secció Filològica de l'IEC